

LÖFFLER TIBOR*

Politikai demográfia

Vázlatok a politikai tudományok egy új ágának megértéséhez

A politika lényegének és mibenlétének megítélése miatt a politikatudományban radikális közhely az, hogy bármi bármikor bármiert *politikaivá* válhat. A ténylegesen megtörtént és a potenciális *politizálódás* okán a politikai tudományok határai kitágulnak, ezért bármely rokon- és társtudományból kialakulhat, kifejlődhet a politikai tudományok egy újabb terrénuma. Azok után, hogy a gazdaságtan, szociológia, a filozófia, a földrajz, a pszichológia, az antropológia stb. mellett színre lépett a politikai gazdaságtan, a politikai szociológia, a politikai filozófia, a politikai földrajz, a politikai pszichológia, a politikai antropológia stb., teljesen magától értetődő a politikai demográfia mint politikai tudomány megszületése.

A könyvtárnyi szakirodalommal még nem rendelkező politikai demográfia egy mér-földkőnek számító alapművében¹ még úgy fogalmaztak hét évvel ezelőtt, hogy a népességváltozás politikája (politics of population change) rendkívül alulreprezentált a politikatudományban. Ennek megfelelően a politika demográfia is még csak helyet követelt magának a politikai tudományok körében, hogy elinduljon a lassú intézményesedés útján.²

---

* egyetemi docens, SZTE Állam- és Jogtudományi Kar, Politológiai tanszék

¹ GOLDSTONE, JACK A. – KAUFMANN, ERIC P. – TOFT, MONICA DUFFY (szerk.): *Political Demography. How Population Changes Are Reshaping International Security and National Politics*. Oxford University Press, New York, 2011. 336. p.

² Az előfutárok között van WEINER, MYRON: *Political Demography: An Inquiry Into the Political Consequences of Population Change*. M.I.T., 1969. WEINER, MYRON – TEITELBAUM, MICHAEL S.: *Political Demography, Demographic Engineering*. Berghahn Books, New York/Oxford, 2001. 160. p. (Myron Weinert az első politikatudósként tartják számon, aki figyelmet szentelt a migráció és a biztonság közötti kapcsolatnak!) Bruce Fetter (History Department of University of Wisconsin-Milwaukee) az International Union for the Scientific Study of Population (IUSSP) 2001-es konferenciáján a Demography and Politics szekcióban ismertette az Enlarging the Framework for Political Demography című tanulmányát. 2006-ban az Association for the Study of Ethnicity and Nationalism (ASEN) „Political Demography: Ethnic, National and Religious Dimensions” címmel tartott konferenciát a London School of Economics szervezésében. Elliott D. Green (Development Studies Institute London School of Economics) 2009-ben a Harvard egyetem Demography and Security című konferenciáján adta elő a The Political Demography of Conflict in Modern Africa című tanulmányát, amely később megjelent a Civil Wars 2012/4. számában. Az újabb irodalomból a teljesség igénye nélkül lásd még TEITELBAUM, MICHAEL S.: *Political Demography: Powerful Forces between Disciplinary Stools*. International Area Studies Review, 2014/2. 99–119 pp. TEITELBAUM, MICHAEL S.: *Political demography: Powerful trends under-attended by demographic science*. Population Studies, 2015/1. 87–95 pp.

A politikai tudományok között (is) értelmezhető politikai demográfia³ arra alapozódik, hogy demográfiai kérdések és változások *politikai problémaként* vetődnek fel, *politikai diskurzusok és viták*, valamint – ezért – *politikai-kormányzati döntések tárgyává* válnak. Az ilyen értelmű *átpolitizálódás* másik oldala az *átpolitizálás*: demográfiai kérdéseket és változásokat politikai problémaként vetnek fel, politikai diskurzusok és viták, valamint – ezért – politikai-kormányzati döntések tárgyává tesznek. A politikaiként kezelt, politikaivá vált vagy tett demográfiai kérdések elemi szinten *közpolitikai* kérdésekként jelennek s ebben a minőségükben inkább a *népesedéspolitika* fogalma alatt szokás tárgyalni őket, noha – mint látjuk majd – a közpolitikai értelemben vett demográfiát a *pártpolitikai* küzdelmekhez is felhasználhatják. Maga a demográfia az állam és a mindenkori kormányzat számára fontos *népszámlálások* révén nyer közvetlen politikai jelentőséget, de a népszámlálások is ki vannak téve a politikai instrumentalizálódásnak...

Az alábbiakban a népesedés (népességfogyás és – növekedés, az etnikai-nemzetiségi arányok, a népszámlás és a bevándorlás) témáin keresztül vázolom fel, hogy demográfiai kérdések hogyan válhattak a legkülönfélébb megközelítésben és célból politikai-kormányzati problémává.

Magyarországon a politikai demográfia létjogosultságát mi sem igazolja jobban, mint az, hogy az elmúlt bő kétszáz évben demográfia kérdések rendszeresen és olykor tragikusan determinálták politikailag Magyarország sorsát. Már az 1848-49-es forradalom és szabadságharc előtt a magyar nemzet sorskérdéseként vetődtek fel a nemzetiségi viszonyok Magyarországon. Herder jóslata nyomán („A magyarok, mint az ország lakosainak legcsekélyebb része, most szlávok, németek, románok és más népek közé vannak beékelve, s századok multán talán nyelvüket is alig lehet felfedezni”) életre kelt a *nemzethalál* víziója. 1829-ben *Széchenyi István* írta a naplójába: „Minden nap jobban látom, hogy Herdernek igaza van – a magyar nemzet nemsokára meg fog szűnni”. A politikailag távlatosan gondolkodókban tudatosult, hogy Mátyás birodalma örökre letűnt, a magyarságot nyomasztó szláv és román túlsúly fogja körül: 13 millió északi és 4 millió déli szláv a határok mentén, 3 millió szlovák és román az országban...

³ A politikai demográfia fogalmának a magyar tudományos életben való megjelenéséhez lásd SZABÓ A. FERENC: *A politikai demográfia művelésének szükségességéről*. Valóság, 1987/6. Rendszerezettebben tárgyalja a témát a Társadalom, népesedés, politika című könyvének (Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1990. 257. p.) Politikatudomány –politikai demográfia című fejezetében. Szabó meggyőződése szerint „Kovács Imre nemcsak a hazai politikai szociológia, hanem a politikai demográfia alapjait is lerakta”. Lásd SZABÓ A. FERENC: *Kovács Imre és a politikatudomány*. Politikatudományi Szemle, 1993/4. 72–103. pp. A szerzőnek a politikatudomány hazai szakfolyóiratában tett megállapítása nem alaptalan, de elmaradt a politikai demográfia tudományrendszeri besorolása. Utóbb inkább köz- és szakpolitikai (népesedéspolitikai) értelemben használja a fogalmat, bár történelmi-politikai kontextusban. Lásd SZABÓ A. FERENC: *1956: Korszakhatár a magyar népesedéstörténetben*. Demográfia, 1997/4. 368. 374. p. Andorka Rudolf szociológiai megközelítésében már a politikai tudományokhoz sokkalta közelebb álló, „politikaibb”, de végső soron mégiscsak szociológikus meghatározást kapunk a politikai demográfiáról: „a választókorú népesség összetételének változása”. Lásd ANDORKA RUDOLF: *Bevezetés a szociológiába*. Osiris Kiadó, 2006. 662. p. Hasonlóképpen nyúl a fogalomhoz FRIEDMANN VIKTOR: *Demokrácia, inkluzivitás, biztonság – a kenyai és a szudáni választások vizsgálata a politikai elit stratégiáinak tükrében*. Külügyi Szemle, 2009. tél. 38–52. pp. (Friedmann egyfajta színönimaként használja a „választási demográfia” fogalmát is!)

„Akkoriban láttak napvilágot *Fényes Elek*⁴ statisztikai publikációi, amelyekből a kortársak megdöbbenve látták, hogy a szerzőjük által végzett részletes adatgyűjtés szerint a magyar korona országaiban a magyarok arányszáma mindössze 37,4%. A szűkebb Magyarországon 44%, Erdélyben pedig 28% volt a magyar anyanyelvűek aránya. Ezek a számok már magokban is elég hangosan kiáltozzák: mi lehet egykor veszedelme hazánknak és az ausztriai monarchiának? – írta [Deák Ferenc] 1842 márciusában *Wesselényinek*.”⁵

A dualizmus korában valósággal burjánzott az olyan irodalom, melyek gerincét a vármegyék, nagyobb városok, települések és – kiváltképp – Erdély „nemzetiségi statisztikája”, alkotta, különösen a népszámlálási adatokra alapozva. Bár a korszakra a nemzetiségek nagyarányú természetese asszimilálódása is jellemző, a nemzetiségi arányoknak a magyar etnikumra hátrányos alakulása asszimilációs kormányzati politikát alapozott meg. A nemzetiségek számára az önmaguk sorsát érintő demográfiai változások (asszimiláció) természetesen teljesen másképpen kaptak politikai értelmet és jelentőséget, mint az asszimilálódásukban érdekelt és asszimilálódásukat ösztönző kormányzatnak vagy a domináns magyar náció politikai közvéleményének. A nemzetiségi arányok „politikai foglyává” vált a demokratikus politikai reformok ügye is: a politikai berendezkedésnek az általános és egyenlő választójog bevezetésével történő demokratizálása azzal fenyegetett a politikai elit szemében, hogy a mindösszesen többségben levő nemzetiségi képviselői (országgyűlési) többségbe kerülnek, amit arra használnak fel, hogy törvényes úton szakadjanak el Magyarországtól. A nemzetiségi kérdés tehát a reformkortól a trianoni békeszerződésig bezárólag a politikai demográfia klasszikus problémájaként, mint (állam)biztonsági és biztonságpolitikai kérdés is megjelent. (Akkor általánosan elterjedt kifejezéssel mint: „nemzetiségi veszedelem”.) Ugyanakkor ebbe a korszakba nyúlnak vissza az 1920-as numerus clausus törvénnyel kezdődő (1920. évi XXV. tc.) antiszemita kormányzati „politikai demográfia” 1944-ben nemzeti tragédiába torkolló a gyökerei.

A „nemzetiségi kérdés”, azaz a nemzetiségek dualizmuskori asszimilálásának és asszimilálódásának kérdése mellett külön került politikai terítékre a „zsidókérdés”. Az 1883-ban alapított Országos Antiszemita Párt politikai térnyerésével s különösen az országgyűlésbe jutásával megizmosodó dualizmuskori politikai antiszemitizmusról elmondható, hogy *expressis verbis demográfiai* kérdéseket helyezett a zsidókkal szemben folytatott harcának középpontjába: az 1867-ben (1867. évi XVII. tc.) és 1895-ben (1895. évi XLII. tc.) vallási felekezetiként definiált és egyenjogúsított zsidók arányának és foglalkozási szerkezetének ügyét – mint magyar sorskérdést. Az antiszemita politikai demográfia egy másik klasszikus témájával, a népmozgással, azaz ebben az esetben konkrétan a nagyarányú zsidó bevándorlással is operáltak.

A zsidók arányának és foglalkozási szerkezetének a korszakban „térfoglalás”-ként értelmezett kérdéséből *Prohászka Ottokár* is *expressis verbis* politikai demográfiai programot alkotott 1918-ban: „Már most mi az én ’antiszemitizmusom’? Nem az, hogy üsd a zsidót, hanem az, hogy ébreszd fel s ha kell, korbácsold fel a magyar tunyaságot, a statisztika számsoraiból font ostorral, hogy fogjon hozzá, hogy fogja meg azt, amije

⁴ Szemere Bertalan megbízásából Fényes Elek szervezte meg 1848-ban az Országos Statisztikai Hivatalt, melynek első vezetője volt.

⁵ KATUS LÁSZLÓ: *Deák és a nemzetiségi kérdés*. In: Balogh Elemér – Samyay Csaba Máté (szerk.): Deák Ferenc és a polgári átalakulás Magyarországon, Pólay Elemér Alapítvány. Szeged, 2005. 9–10. pp.

van, amihez léte, hite és tradíciói kötik s amit el lehet veszíteni”.⁶ Az antiszemita politikai demográfia vezetett el az első világháború után a „zsidó térfoglalást” a felsőoktatásban korlátozni hivatott numerus clausus törvényhez. Párhuzamosan pedig, a húszas évek legelején, az antiszemita politikai demográfia kifejezetten tudományos alapokra helyeződött Kovács Alajos statisztikus⁷ *A zsidóság térfoglalása Magyarországon* című, 1922-ben kiadott könyvével⁸, amelynek egyenes folytatása volt *A csonkamagyarországi zsidóság a statisztika tükrében* című, 1938-ban megjelent műve... A tudományosan, statisztikailag és demográfiailag is megalapozott antiszemita kormányzati-politikai demográfia politikai termékei voltak később a zsidókat egyre szisztematikusabban diszkrimináló ún. zsidótörvények és a törvényileg definiált zsidók túlnyomó részét az ország lakosságából fizikailag kiiktató deportálások...

A politikai demográfia egy sajátos válfajával, a *politikai érdekek szerint átpolitizált* demográfiával találkozhatunk a trianoni békeszerződés esetében is: míg az utódállamok hamis statisztikai adatokkal is sikeresen támasztották alá területi igényeiket, a magyar küldöttség hiábavaló kísérletet tett statisztikailag alátámasztani az új államhatárnak legalább a néprajzi határvonalaknak megfelelő megvonását. Lloyd George brit miniszterelnök felvetése, miszerint Közép-Európában nem lesz béke „ha utólag kiderül, hogy Magyarország igényei jogosak, és hogy egész magyar közösségeket úgy adtak át ... mint egy-egy *marhacsordát* csak azért, mert a konferencia elutasította a magyar ügy megvitatását”, visszaigazolta Deák Ferenc 1842-ben megfogalmazott félelmeit: a monarchia felbomlásával „Magyarországnak magyar tartományai semmivé lennének önállósulásukra és nemzetiségökre nézve... Úgy bannának velünk, mint *tört számokkal* s oda vetnének bennünket, hová mintegy adjustatio gyanánt jobbnak látnák”.⁹

A trianoni utódállamokban kisebbségbe szorult magyarságnak *politikai létérdeke* lett az, hogy a *népszámlálásokon* a lehető legnagyobb arányban vallják meg magyarságukat, hiszen a településeken a kisebbségi jogok gyakorlását, például a nyelvhasználati jogét, a trianoni béke rendelkezései alapján adott esetben a kisebbségek meghatározott arányához köthették. Ahogy Popély Gyula is írja az 1921-ben megrendezett, első csehszlovákiai népszámlálásról: „A csehszlovák népszámlálás nemzetiségi adatfelvétele – amint láttuk, erre a cseh szakemberek is nyomatékosan felhívták a figyelmet – *komoly politikai jelentőséggel is bírt* ... A felvidéki magyarság vezetői kellőképpen tudatosították a lebonyo-

⁶ PROHÁSZKA OTTOKÁR: *Elég volt-e?* Hunnia, 1918, 104. szám. Újra közölve: Hunnia, 1998. július 25. (Itt és a továbbiakban minden kiemelés az idézetekben tőlem – L.T.)

⁷ Kovács Alajos 1898-tól a Központi Statisztikai Hivatal munkatársa, majd 1924-től 1936-ig elnöke, 1920 és 1948 között pedig az MTA levelező tagja volt. Betöltötte a Magyar Statisztikai Társaság elnöke és az Országos Statisztikai Tanács másodelnöke tisztségét is.

⁸ Kovács Alajos antiszemita politikai demográfiájához hozzá kell fűzni, hogy munkái a vállaltan antiszemita indíttatás ellenére máig fontos, bár kritikusan kezelt forrásnak számítanak különösen a zsidók dualizmuskori bevándorlását illetően. Lásd ehhez különösen WALTER PIETSCH: *A zsidók bevándorlása Galiciából és a magyarországi zsidóság*. Valóság, 1988/11. 46–59. pp.; HANÁK PÉTER: *A lezáratlan per*. In: Hanák Péter (szerk.): *Zsidókérdés, asszimiláció, antiszemitizmus. Tanulmányok a zsidókérdésről a huszadik századi Magyarországon*, Gondolat Kiadó, 1984. 378. p. Utóbbi tanulmányt azért is kell kiemelnem, mert bár a zsidó bevándorlás mértéke és időtartama az antiszemiták kedvelt toposza volt, a tárgyilagosság érdekében Hanák nem riadt vissza attól, hogy Kovács Alajost kiigazítsa: „A bevándorlás áradata a szakirodalomban található statisztikai feltételezésektől [Kovács feltételezésétől!] eltérően, nem szűnt meg a kiegyezés után, legalább az 1880-as évtizedig tartott, s csak a múlt század végén apadt el.”

⁹ Idézi TAKÁCS FERENC: *Deák magyarsága*. Korunk, 2003, december. 12–16. pp.

lításra kerülő népszámlálás politikai jelentőségét, illetve annak kihatását a nemzeti kisebbségek, így a csehszlovákiai magyar kisebbség nyelvi jogaira. Ezzel a ténnyel minden politikailag képzetesebb felvidéki magyar tisztában volt. A magyar pártok lapjai is többször felhívták a magyar lakosság figyelmét a népszámlálás nemzetiségi eredményeinek komoly kihatásaira”.¹⁰ A népszámlálásnak sajátos politikai jelentősége volt az idegen impérium alá kényszerített magyarság *kollektív identitását* illetően is. „Február 16-án [a népszámlálás napján] válaszolnunk kell arra a kérdésre: magyar nemzetiségűek vagyunk-e vagy sem, megtagadjuk-e fajtánkat, véreinket, eltántorodunk-e balsors sújtotta testvéreinktől vagy sem, elpártolunk-e a vergődő magyar öntudattól, hűtlenül magára hagyjuk-e a gyászba öltözött, sápadt arcú, könnyes szemű magyar Reményt? Február 16-án eldől, több-e a szlovenszkói magyarságban a faji büszkeség és férfias jellemzőlárdság, mint az opportunitás, a haszonlesés és a gyáva meghátrálás.” – írta egy pozsonyi magyar lap.¹¹

A népszámlálásoknak mint demográfiai felméréseknek sajátos *politikai hatalmi* aspektusát adta az, hogy az adott államhatolom milyen kategóriákat kínált fel a kisebbségi állampolgárainak, illetve a népszámlálást mennyiben torzították el a *hatósági* visszaélések. *Popély Gyula* tanulmányában tipikus, más országokban is nyomon követhető példakkal találkozhatunk. Bevezették a valójában nem létező „zsidó nemzetiség” kategóriáját, amely lehetővé tette az izraelita vallású, de magyar anyanyelvű és magyar identitású állampolgárokkal szembeni visszaélést. A számlálóbiztosok önkényeskedése: szlováknak jegyezték be olyan etnikai magyarokat, akik magyarnak is vallották magukat, csehszlovák vagy zsidó nemzetiségűnek jegyezték be magyar anyanyelvű és identitású zsidókat. A felettes hatóságok nem vizsgálták ki a panaszokat, vagy éppen a panaszokkal szemben alkalmaztak retorziókat.

Az utódállamok impériuma alá került, magyar anyanyelvű és identitású zsidók külön tragédiája volt, hogy míg Trianonban a tárgyalások során a magyar küldöttség ragaszkodott ahhoz, hogy a nemzetiségekről készült statisztikában a zsidókat a magyar nemzetiségűek közé számítsák be, addig a határrevíziók után visszacsatolt területeken a diszkriminatív zsidótörvényekkel sújtották, majd koncentrációs és haláltáborokba deportálták őket. Annak ellenére, hogy Trianonban *Teleki Pál* még úgy érvelt: a magyarországi zsidóság túlnyomó része teljesen asszimilálódott a magyar lélekhez és a magyar szellemhez, úgy-hogy társadalmi szempontból őket nem zsidóknak, hanem magyaroknak kell tekinteni...¹²

A népszámlálásokon megvallott identitás sok magyarországi német vesztét okozta a második világháborút követő kitelepítések során. A kitelepítésre kötelezettek meghatározásakor irányadó az volt, hogy 1941. évi népszámlálás során ki vallotta magát német anyanyelvűnek és nemzetiségűnek. 1941-ben 302 189 főt jegyezték fel német nemzetiségűként, a háború után közel 220 ezer főt deportáltak, viszont az 1949-es népszámlálás során csak 2617 fő vallotta magát német nemzetiségűnek, ami azt jelenti, hogy durván 100 ezer magyarországi német a *diszkriminatív politikai demográfia* miatti félelmében tagadta meg identitását. Hasonló folyamatok mentek végbe a szlovákiai (csehszlovákiai-

¹⁰ POPÉLY GYULA: *A magyarság számának alakulása az 1921. és 1930. évi csehszlovákiai népszámlálások tükrében.* Századok, 1989/1–2. 44–75. pp.

¹¹ *Magyarok vagyunk!* Magyar Újság, 1921. február 11. Lásd POPÉLY 1989, 50. p.

¹² WALTER PIETSCH: *Trianon és a magyar zsidók.* Múlt és jövő, 1990/4. 40–52. pp.

ai) magyarok körében a *kényszerű szlovák-magyar lakosságcsere* és azt követő *erőszakos „reszlovakizáció”* következtében, melynek eredménye az 1950. évi csehszlovák népszámlálás során kimutatott 367 733 magyar anyanyelvű állampolgár.

A nemzetiségi arányokat politikailag tematizáló politikai demográfiában az etnikai értelemben vett „magyar faj” népszaporulatának kérdése is kulcsfontosságúvá vált, amit előszeretettel tárgyaltak az „egyke” jelenségén keresztül. Az „egykezés”, azaz egyetlen gyermek nemzése és felnevelése sok közegben a szülők tudatos reprodukciós stratégiáját takarta: önállóan gazdálkodó kisbirtokos családok körében cél volt a megszerzett kisbirtok elaprózásának elkerülése egyetlen utód általi öröklés útján, illetve a családi birtok nagyságának növelése az egykék összeházasodása révén. Jellemző volt ugyanakkor, hogy a nagybirtokon élő falusi agrárproletáriátus termékenysége ezzel szemben rendkívül magas volt. Az „egykezés” igazából azzal kapott politikai jelleget, hogy vagy *a nemzet vagy az általában a magyarság pusztulásának, azaz egyfajta biológiai nemzet-halálnak* a tüneteit látták benne vagy bele, avagy azt, hogy *a nemzetiségek közötti demográfiai versenyben vagy harcban* a magyarság veszésre áll.¹³ Buday Dezső például, aki 1919-ben a Tanácsköztársaságban a kecskeméti direktórium tagjaként és a Közoktatásügyi Népbiztosság tisztviselőjeként exponálta magát, tíz évvel korábban azt írta: „A *pusztulni-veszni induló magyarságnak* legtipikusabb képét mutatja azonban Baranyában az Ormánság, amelyen az egyke a legelterjedtebb”.¹⁴ Gróf Széchényi Imre a „nemzeti politikánk” keretein belül úgy mutatta be az egykezés s általa a népességcsökkenés veszélyét, hogy „a magyar faj jövőjét és *hegemóniáját Magyarországon*” csak a kellő mértékű népszaporulat tudja biztosítani, mert „csak a nagy tömegek tudnak asszimilálni [sic!] és hiába létesítünk a nemzetiségi vidékeken állami iskolákat, a nemzetiségeket ezzel beolvasztani nem fogjuk”. De annak a kérdésnek a megválaszolását, hogy „honnan vesszük a magyarság tömegeit, amelyek a nemzetiségeket beolvasztani képesek”, attól tette függővé, hogy „a közvélemény, a törvényhozás és a kormány hamarabb ébredjen kötelességének tudatára”.¹⁵

A népességfogyás jóval később, az 1980-as évektől került a közviták középpontjába a természetes szaporodás, a népeségszám s főleg a termékenységi ráta csökkenésével („fogy a magyar”), illetve az abortuszok számának drámai növekedésével. Az 1989-90-es rendszerváltás után minden kormánynak megvolt a maga népesedéspolitikája, de a politikai közvéleményen belül az ún. népi vagy nemzeti baloldal, illetve a konzervatív jobboldal képviselői a demográfiai válságot *nemzeti tragédiaként* vagy *sorskérdésként* is tematizálták a határon túli magyarok számának csökkenésével együtt.¹⁶

¹³ A nemzetiségek közötti demográfiai harchoz lásd különösen: BEKSICS GUSZTÁV: *A román kérdés és a fajok harca Európában és Magyarországon*. Budapest, Athenaeum, 1895. Beksics ugyanakkor rendkívül optimista volt a „harc” kimenetelét illetően, mert az ő statisztikai alapján a szaporulat, a születések és halálozások száma terén a magyarság győzelemre állt.

¹⁴ BUDAY DEZSŐ: *Az egyke*. Különlenyomat a Huszadik Századból. Budapest, 1909. 12. oldal. Kritikai szociográfiájában Kovács Imre viszont a krónikus gazdasági nyomorúságból vezette le, illetve a parasztnak az elnyomás elleni védekezés formájaként ragadta meg a kivándorlás (!) és a szektázás mellett az egykezést. LÁSD KOVÁCS IMRE: *A néma forradalom*. Cserépfalvi, 1937.

¹⁵ GRÓF SZÉCHÉNYI IMRE: *Az egyke*. Budapest, 1906.

¹⁶ Lásd különösen az 1993-ban megrendezett balatonszárszói találkozót, ahol jelen volt és felszólalt többek között Csoóri Sándor, Kósa Ferenc, Bihari Mihály, Pozsgay Imre, Csurka István, Szűrös Mátyás, Bíró Zoltán, Fekete Gyula. *Szárszó '93 Az 1993. évi Szárszói tábor előadás- és megbeszéléssorozata*. Püski, Budapest, 1993. 703. p.

Azzal, hogy a 2018-as országgyűlési választások eredményeképpen a Fidesz-KDNP kormányon maradt és Orbán Viktor sorozatban a harmadik kormányzati ciklusába kezdetű, a politikai demográfia előtt új dimenziók nyíltak meg Magyarországon. Közvetlenül a választások után a kormányfő olyan „demográfiai fókuszú” kormányzást hirdetett meg, melynek alapja a magyar nőekkel a magyar jövőről és a nekik nyújtható, kiszámítható perspektívákról kötendő, átfogó, 20-30 éves megállapodás, mert „a demográfia [sic!] rajtuk áll vagy bukik, ez az ő döntésük. A gyermekvállalás a legszemélyesebb, de a közösségnek fontos ügy”. Az új politikai (kormányzati) irányvonal négy alapelveként egyike a versenyképesség, a munka alapú társadalom és az identitás erősítése mellett – szó szerint – a demográfia: a kormány 2010-ben 1,2-1,3-as reprodukciós mutatókkal indult, most 1,5 körül tartanak, és céljuk, hogy 2 fölé vigyék ezt az adatot egy olyan politikával, amellyel megteremthetők annak a feltételei, hogy minél több gyermek szülessen az országban.

A negyedik Orbán-kormány vállaltan politikai demográfiája szoros összefüggésben van a 2015. nyarán kirobbant európai menekült- és migrációs válsággal, de gyökerei messzebbre nyúlnak.

A Charlie Hebdo című francia satirikus hetilap ellen 2015. január 9-én elkövetett terrortámadás után Orbán Viktor azt nyilatkozta, hogy „A gazdasági bevándorlás rossz dolog Európában, nem szabad úgy tekinteni rá, mintha annak bármi haszna is lenne, mert csak bajt és veszedelmet hoz az európai emberre, ezért a bevándorlást meg kell állítani, ez a magyar álláspont”.¹⁷ 2014. májusában az Europa Forum elnevezésű berlini konferencián arról beszélt, hogy Európa demográfiai problémáit tömeges bevándorlással nem lehet megoldani: „A történelem megmutatta, hogy az olyan civilizációk, amelyek nem képesek biológiailag fenntartani magukat, el fognak tűnni.”¹⁸ 2011-ben az EU-tagállamok családpolitikai és demográfiai minisztereinek (sic!) gödöllői tanácskozásán is leszögezte, hogy az európai civilizáció vesztesre áll a népesedési versenyben, a jövőjét mégsem építheti a bevándorlásra.¹⁹ A kormányfő bevándorlást elutasító politikai demográfiájának elvi hátterét végül jobban megvilágítja a római szerződés aláírásának 50. évfordulója alkalmából szervezett Fidesz-konferencián 2007-ben még ellenzékben kifejtett álláspontja: „Európa haja egyre inkább őszbe csavarodik. Az EU-nak előbb vagy utóbb szembesülnie kell egy alapvető kérdéssel: képes lesz-e nemzetállami keretek között, de uniós támogatással olyan családpolitikát folytatni, amely helyreállítja önreprodukciós képességét, vagy egy másik úton, a bevándorlásoktól várja ennek a történelmi kihívásnak a megoldását? Mi semmilyen olyan politikát nem támogatunk, sem nemzetállami, sem uniós szinten, amely ezt a problémát bevándorlással akarná megoldani. Kifejezetten tragikus következményekkel járónak gondoljuk azt az észjárást – ami Magyarországon kormányzati előterjesztésben fogalmazódott meg –, hogy egymillió betelepülő számára betelepülést segítő programokat kellene megalkotnia Magyarországnak. A

¹⁷ ORBÁN VIKTOR: *Ez csak bajt és veszedelmet hoz*. MNO.hu, 2015. január 11. <https://mno.hu/belfold/orban-viktor-ez-csak-bajt-es-veszedelmet-hoz-1267237>

¹⁸ Orbán Viktor beszéde a „Europe Forum” című konferencián. 2014. május 8. <http://2010-2014.kormany.hu/hu/miniszterelnokseg/miniszterelnok/beszedekek-publikaciok-interjuk/orban-viktor-beszede-a-europe-forum-cimu-konferencian>

¹⁹ Orbán: *Európa vesztesre áll*. NOL.hu, 2011. április 01. http://nol.hu/belfold/orban_europa-vesztesre_all_nepesedesi_versenyben-1028941

Fidesz ezt mind honi, mint európai szinten elutasítja.”²⁰ A 2006-ban, a második Gyurcsány-kormány programjának vitájában Orbán „első helyen” javasolta, hogy „foglalkozzanak a népesedési helyzettel”: „Magyarország tragikus demográfiai helyzetben van. 25 éve csökken a lélekszám, 650 ezerrel vagyunk kevesebben, mint 25 éve, annak ellenére, hogy 180 ezerrel több a bevándorlás révén nyert, mint a bennünket elhagyók révén elvesztett tömeg. A termékenység mélyponton: száz hölgy ma Magyarországon mindösszesen 130 gyermeket vállal. A halandóság magas: Európában a legrosszabbak között van. A jövő pedig jól látható, egyszerű számítás kérdése. 2020-ban oda fogunk jutni, hogy azonos lesz a 20 év alattiak és a 65 év felettek aránya: 20-20 százalék, és 60 százaléknyi az aktív korban lévőké. Azt is látjuk, hogy 6-7 év múlva gyorsulni kezd az öregeedés. A Ratkó-korszak nagy születési évjáratái elérik a nyugdíjkorot. Foglalkozni kellene ezzel a kérdéssel. A határon túli magyarok körében még rosszabb a helyzet. Ráadásul ne kerüljünk a forró kását, mondjuk ki: minden ilyen demográfiai helyzetben lévő ország betelepülési nyomás alá kerül. Magyarország már most *betelepülési nyomás* alatt áll, annak minden *történelmi kockázataival* együtt. Előzzük meg a *tömeges bevándorlást* és a *tömeges betelepülést!* A demográfiai tendenciákat ellenezni kevés! A megoldás az, hogy a kormány – bármilyen kormányról is legyen szó a következő időszakban – programja élére, annak középpontjába a családokat és a gyermekvállalást állítja.”²¹

Az Orbán Viktor által 2007-ben hivatkozott „kormányzati előterjesztés” a Gyurcsány-kormány Igazságügyi és Rendészeti Minisztériumának migrációs stratégiáról készült, tíz évre titkosított előterjesztése volt. A minisztériumi előterjesztés kormányzati előterjesztésnek aposztrofálása jól érzékelteti a bevándorlással kapcsolatos politikai demográfia *pártpolitikai célú, a politikai játszmákon belül stratégiai vagy taktikai* szempontból történő alkalmazását. Az ellenzéki Fidesz, a KDNP és az őket támogató média annak ellenére sugallta azt, hogy a Gyurcsány-kormány a „kormányzati előterjesztésben” foglaltak szerinti célja több százezer vagy akár milliányi (ázsiai) ember betelepítése, hogy semmilyen információ nem szólt arról, hogy a „kormányzati előterjesztést” a kormány érdemben tárgyalta s részben vagy egészben elfogadta volna, és abból kormányzati cselekvési programot kívánt volna alkotni. Éppen ezért lehetett politikai demográfiai ellencsapás eszköze az a tény, hogy 1999-ben az első Orbán-kormány idején egy olyan népesedéspolitikai ad hoc bizottságot vezetett Orbán Viktor miniszterelnök és Harrach Péter családjügyi és szociális miniszter, amely számára készített tanulmányt „A nemzetközi vándorlás szerepe a magyarországi népesedésben” címmel Hablicsek László és Tóth Pál Péter.²² Elemzésben úgy kalkuláltak teoretikusan a szer-

²⁰ Orbán Viktor Fidesz-konferencián elmondott beszédének szó szerinti leirata. MNO.hu, 2007. március 29. <https://mno.hu/migr/orban-viktor-fideszkonferencian-elmondott-beszedenek-szo-szerinti-leirata-470947>

²¹ http://www.parlament.hu/en/web/europai-ugyek-bizottsaga/a-bizottsag-ulesei?p_auth=INqtKhUC&p_p_id=pairproxy_WAR_pairproxyportlet_INSTANCE_9xd2Wc9jP4z8&p_p_lifecycle=1&p_p_state=normal&p_p_mode=view&p_p_col_id=column-1&p_p_col_count=1&pairproxy_WAR_pairproxyportlet_INSTANCE_9xd2Wc9jP4z8_pairAction=%2Finternet%2Fcpsql%2Ffogy_naplo_naplo_fadat%3Fp_ckl%3D38%26p_uln%3D3%26p_felsz%3D12%26p_szoveg%3D%26p_felszig%3D16

²² A szerzők a KSH Népeségtudományi Kutató Intézet munkatársai voltak. A taktikai játszmához lásd: *Hazudós-nak nevezi és távozásra szólítja Petréteit a KDNP*. MNO.hu, 2007. február 22. <https://mno.hu/migr/hazudosnak-nevezi-es-tavozasra-szolitja-petreteit-a-kdnp-465288>; *Nyilvánosságra hozták a betelepítési programot – a teljes anyag olvasható*. Gondola.hu, 2007. február 22. <https://gondola.hu/cikkek/52983>; SPIRIK JÓZSEF: *Semjén: Milliányi embert hozna a kormány Ázsiából*. Index, 2007. február 20. <https://index.hu/belfold/semjen6705/> Továbbá:

zók, hogy 2000-ben közel 1,8 millió, avagy évente 40-47 ezer főnek kellene bevándorolni ahhoz, hogy 2050-ig ne csökkenjen 10 millió alá az ország lakossága... A taktikai játszmák tétje tehát az volt, hogy a 2007-ben nyilvánosságra hozott tanulmány egy létező *kormányzati stratégia* bizonyítéka-e, illetve ha annak tekintik vagy annak tekinthető, akkor az 1999-es tanulmány is kormányzati stratégia elemének fogható-e fel...

Ennek a politikai demográfiai terepen vívott, bevándorlással és betelepítéssel kapcsolatos politikai játszmának a megértéséhez vissza kell nyúlnunk az Orbán-Nastase megállapodáshoz és a „kettős állampolgárságról szóló” 2004-es népszavazáshoz. A román és a magyar kormányfő között a „Szomszédos államokban élő magyarokról szóló törvényről és a kétoldalú együttműködés egyéb kérdéseiről” 2001. december 22-én megkötött megállapodást eredetileg az ellenzéki MSZP is támogatásáról biztosította, de a párt 2002-es választási kampányra tekintettel meggondolta magát, és úgy kommunikálta a „paktumot”, hogy az 23 millió román *beözönlésével* fenyeget.²³ Ennek szellemében folytatták 2004-ben a kormánypártok, az MSZP és az SZDSZ a „kettős állampolgárságról szóló” népszavazás során a kampányukat, és a határon túli magyarok tételezett tömeges betelepülésének a nyugdíjrendszert, a szociális ellátórendszert és a munkaerőpiacot megrendítő hatást tulajdonítottak. Ezzel s ettől kezdve a bevándorlás és a bevándorláspolitika mint politikai demográfiai eszközök végtelenen ki lettek szolgáltatva a politikai-ideológiai játszmáknak...²⁴

A 2014-es választások után a harmadik és a negyedik Orbán-kormány által képviselt politikai demográfiára – a népesedéspolitikai programok mellett – egy radikálisan *bevándorlásellenes* kormányzati politika és egy végtelenig leegyszerűsített idegenellenes propaganda elegye jellemző. Az Orbán-kormány szembefordult az Európai Bizottság elképzelésével (a 2015/1601 tanácsi határozattal), hogy kötelező betelepítési kvóták szerint osszák szét az Európa Unióba érkező menedékkérőket az EU tagállamai között. Az Országgyűlés (kormánypárti többsége) által elfogadott, „Magyarország és Európa védelmében a kötelező betelepítési kvóta elleni fellépésről” című 2015. évi CLXXV. törvény tükrözi a kormányzati politikai demográfia filozófiáját: az „irreguláris migráció” az Európai Unióra és benne Magyarországra nézve „történelmi kihívást” jelent, a kötelező betelepítési kvóta pedig „veszélyes, növelné a *bűnözést*, szétterítené a *terrort*, veszélyezteti a kultúránkat”... A kormány ennek megfelelően következetesen csak migrációról, mig-

---

Semjén félreértette az ázsiai importját? Index, 2007. február 20. <https://index.hu/belfold/migrsemj02/>; SPIRIK JÓZSEF: *Mégis van ázsiai áttelepítési program.* Index, 2007. február 21. <https://index.hu/belfold/azsiaimp0221/>; SZEGŐ IVÁN MIKLÓS: *Már 1999-ben modellezték az egymillió bevándorlót.* Index, 2007. február 22. <https://index.hu/belfold/egymill38738/>; SPIRIK JÓZSEF: *Az Orbán-kormány 1,8 millió bevándorlóval kalkulált.* Index, 2007. február 26.

²³ Lásd DEBRECZENI JÓZSEF: *Az Új miniszterelnök.* Osiris Kiadó, 2006. 208. p.

²⁴ A „politikai demográfia” fogalmával jelölte Gail Kligman a Ceausescu-rendszer törekvését, hogy politikai és ideológiai célból manipuláljanak demográfiai tényezőket. GAIL KLIGMAN: *The Politics of Duplicity. Controlling Reproduction in Ceausescu's Romania.* University of California Press, Berkeley. 358. p. (Könyvében Kligman használja a magyarra szinte lefordíthatatlan „political demographic policies” terminust...) A „politikai demográfia” végső soron egy manipulatív ideológiai keret, amit azonban a rezsim népességnövekedést szolgáló intézkedés- és intézményrendszere töltött ki. Lásd ehhez a szerző magyar nyelvű tanulmányát is. GAIL KLIGMAN: *Népesedéspolitika: Reprodukció, abortusz és társadalmi ellenőrzés Ceausescu Romániájában.* Demográfia, 2000/1. 47–69. pp. Kligman könyvének magyar recepciójához lásd PAKOT LEVENTE: *Népesedéspolitika Ceausescu Romániájában.* Regio, 2002/3. 206–211. pp.

ránsokról és migrációs válságról beszél, kerülve a menekült és a menekültválság kifejezéseket. Szélesebb összefüggésben az Európára és az Európai Unióra nehezedő migrációs kihívást *népvándorlásként* értelmezi²⁵ és mindenekelőtt – összhangban az idevágó politikai demográfiai szakirodalommal – biztonsági és *biztonságpolitikai* problémaként (terrorizmus) kezeli. A kormány a 2015. évi CLXXV. törvényhez híven ment szembe az ENSZ ún. Globális migrációs csomagjával. Ahogy *Szijjártó Péter* külügyminiszter fogalmazott: „most kétségkívül veszélyben van a biztonságunk, veszélyben van a kultúránk – és könnyen veszélybe kerülhet az identitásunk is. A fenyegetettség oka: a tömeges illegális bevándorlás”. A külügyminiszter értékelése szerint a csomag „súlyosan elfogult, szélsőségesen bevándorlóparti dokumentum”, ami azért is elfogadhatatlan, mert a magyar kormány „a migrációt [sic!] rossz, veszélyes és nemcsak megállítható, hanem mindenképpen megállítandó folyamatnak tartja”.²⁶ A magyar kormány a 31 európai és 26 afrikai ország részvételével megtartott marrákesi tanácskozáson elfogadott politikai deklarációt sem írta alá, egyedülként, mert nem ért egyet azzal, hogy a migráció olyan pozitív folyamat, amelyet ösztönözni kell, és ezért új migrációs csatornákat kell nyitni, és hogy nem lehet jogi státuszuk alapján különbséget tenni migráns és migráns között. A marrákesi nyilatkozat kapcsán *Szijjártó Péter* bírálta *Dimitris Avramopoulos*nak, az Európai Bizottság migrációért felelős biztosának álláspontját, miszerint azért kell támogatni a migrációt, mert miközben Afrikában nő a népesség, Európában csökken. A magyar külügyminiszter szerint ezáltal az afrikai népesedésből oldaná meg Európa a népesedési kihívásokat, a magyar kormány viszont úgy látja, hogy a demográfiai kihívásokat saját magunknak kell megoldanunk a családok támogatásával, a szakképzés és az oktatás modernizálásával...²⁷

Vázlatom stílszerű lezárásának kínálkozik felhívni a figyelmet a Magyarországról az EU tagállamaiba történő – a harmadik Orbán-kormány idején felgyorsuló és *számháborúba* torkolló – *kivándorlás* külön politikai elemzést érdemlő problémájára, amely a *pártpolitikai harcok* áldozatává vált. A kormányra, a kormánypártokra és a kormánypárti médiára általában a téma *elhallgatása*, míg az ellenzéki pártokra és médiára probléma *egyoldalúan politikai tematizálása* jellemző: a „kivándorlók” valójában a diktatórikus Orbán-rezsim miatti félelemből menekülnek el az országból, ami – tegyük hozzá – feltételezni engedi, hogy kormányváltás esetén automatikus *visszavándorlás* indulna meg... A kormánypárti és ellenzéki *politikai logikák* szorításában fel sem vetődnek olyan – szerintem fontos – kérdések, hogy a munkavállalók szabad mozgásának uniós alapelve alapján a „kivándorlás” milyen mértékig tekinthető normálisnak. Más országokkal (Románia, Lengyelország, Litvánia) összehasonlítva ténylegesen mennyiben sajátos a magyar kivándorlók motivációja? A külföldön akár tartós ideig történő munkavállalás kivándorlásnak tekinthető-e? És egyáltalán: rendelkezünk-e pontos statisztikai adatokkal a pontosan definiálendő „kivándorlás” mértékéről?

²⁵ A népvándorlás toposzához lásd még: VACLAV KLAUS – JIRÍ WEIGL: Útmutató a jelenlegi migrációs válság megértéséhez. Századvég Kiadó, 2018. 82. p. (Vaclav Klaus volt cseh miniszterelnök és államfő egyetért Orbán bevándorlásellenes politikájával és példaértékűnek tartja azt.)

²⁶ SZIJJÁRTÓ PÉTER: Az ENSZ iratanyaga elfogadhatatlan. Magyar Idők, 2018. február 17.

²⁷ *Szijjártó: Újabb migrációs hullámot válthat ki a marrákesi nyilatkozat.* Origo.hu, 2018. május 3. <http://www.origo.hu/itthon/20180503-szijjarto-peter-ujabb-migracios-hullamot-valthat-ki-a-marrakesi-nyilatkozat.html>

Felhasznált irodalom

- ANDORKA RUDOLF: *Bevezetés a szociológiába*. Osiris Kiadó, 2006. 662. p.
- BEKSICS GUSZTÁV: *A román kérdés és a fajok harca Európában és Magyarországon*. Budapest, Athenaeum, 1895.
- BUDAY DEZSŐ: *Az egyke*. Különlenyomat a Huszadik Századból. Budapest, 1909. 12. p.
- DEBRECZENI JÓZSEF: *Az Új miniszterelnök*. Osiris Kiadó, 2006. 208. p.
- FRIEDMANN VIKTOR: *Demokrácia, inkluzivitás, biztonság – a kenyai és a szudáni választások vizsgálata a politikai elit stratégiáinak tükrében*. Külügyi Szemle, 2009. tél. 38–52. pp.
- GAIL KLIGMAN: *The Politics of Duplicity. Controlling Reproduction in Ceausescu's Romania*. University of California Press, Berkeley. 358. p.
- GAIL KLIGMAN: *Népesedéspolitika: Reprodukció, abortusz és társadalmi ellenőrzés Ceausescu Romániájában*. Demográfia, 2000/1. 47–69. pp.
- GOLDSTONE, JACK A. – KAUFMANN, ERIC P. – TOFT, MONICA DUFFY (szerk.): *Political Demography. How Population Changes Are Reshaping International Security and National Politics*. Oxford University Press, New York, 2011. 336. p.
- GRÓF SZÉCHÉNYI IMRE: *Az egyke*. Budapest, 1906.
- HANÁK PÉTER: *A lezáratlan per*, in: HANÁK PÉTER (szerk.): *Zsidókérdés, asszimiláció, antiszemitizmus. Tanulmányok a zsidókérdésről a huszadik századi Magyarországon*, Gondolat Kiadó, 1984. 378. p.
- KATUS LÁSZLÓ: *Deák és a nemzetiségi kérdés*, in: BALOGH ELEMÉR – SARNYAI CSABA MÁTÉ (szerk.): *Deák Ferenc és a polgári átalakulás Magyarországon*, Pólay Elemér Alapítvány. Szeged, 2005. 9–10. pp.
- PAKOT LEVENTE: *Népesedéspolitika Ceausescu Romániájában*. Regio, 2002/3. 206–211. pp.
- POPÉLY GYULA: *A magyarság számának alakulása az 1921. és 1930. évi csehszlovákiai népszámlálások tükrében*. Századok, 1989/1-2. 44–75. pp.
- PROHÁSZKA OTTOKÁR: *Elég volt-e?* Hunnia, 1918/104.
- SZABÓ A. FERENC: *A politikai demográfia művelésének szükségességéről*. Valóság, 1987/6.
- SZABÓ A. FERENC: *1956: Korszakhatár a magyar a népesedéstörténetben*. Demográfia, 1997/4. 368–374. pp.
- SZABÓ A. FERENC: *Kovács Imre és a politikatudomány*. Politikatudományi Szemle, 1993/4. 72–103. pp.
- SZIJÁRTÓ PÉTER: *Az ENSZ iratanyaga elfogadhatatlan*. Magyar Idők, 2018. február 17.
- TAKÁCS FERENC: *Deák magyarsága*. Korunk, 2003, december. 12–16. pp.
- TEITELBAUM, MICHAEL S.: *Political Demography: Powerful Forces between Disciplinary Stools*. International Area Studies Review, 2014/2. 99–119. pp.
- TEITELBAUM, MICHAEL S.: *Political demography: Powerful trends under-attended by demographic science*. Population Studies, 2015/1. 87–95 pp.
- VACLAV KLAUS – JIRÍ WEIGL: *Útmutató a jelenlegi migrációs válság megértéséhez*. Századvég Kiadó, 2018. 82. p.

WALTER PIETSCH: *A zsidók bevándorlása Galiciából és a magyarországi zsidóság*. Valóság, 1988/11. 46–59. pp.

WALTER PIETSCH: *Trianon és a magyar zsidók*. Múlt és jövő, 1990/4. 40–52 pp.

WEINER, MYRON: *Political Demography: An Inquiry Into the Political Consequences of Population Change*. M.I.T., 1969.

WEINER, MYRON – TEITELBAUM, MICHAEL S.: *Political Demography, Demographic Engineering*. Berghahn Books, New York/Oxford, 2001. 160. p.